

Rapla Teataja, nr. 11, 1 november 1991

Rapla tarvitajate ühisuse ärijuhust JAAN RÜTMANIST

Heino Toomtalul meenutus ühest Rapla tähtsast mehest. Täna ilmub kirjutise esimene osa.

Kes enne sõda Rapla kandis elanud inimestest ei mäletaks seda lühikeste juustega heledapäist toimekat meest alevivahel kiiresti-kiiresti ringi liikumas. Kõik teda tervitasid, paljudele viis ta ise, Juhan Smuuli väljendit kasutades, kättpidi tere ja igale oli tal midagi heasoovlikku ütelda. Pole ka ime, et kõik teda tundsid, sest see mees oli Rapla tarvitajate ühisuse ärijuht Jaan Rütman. Ja 1934 rahvaloenduse andmeil elas Rapla alevikus ainult 887 inimest. Ega need inimesed omavahelises läbikäimises prouatamisest-härratamisest eriti lugu pidanud. Ka teietamist peeti (minu mäletamist mööda) ülearuseks peenutsemiseks. Respekteeriti muidugi hilisemaid asukaid, nagu äsja alevikku elama asunud keskkooliõpetajaid, arsti, kohtunikku, politseikomissari jt., kellega poldud koos poisikesepõlves kaltsupalliga vutti taotud, jõest kivi alt vähki püütud, suplusaukudes sumatud, koolis pinke nühitud, leeritoas õpetaja «sigu söödetud», simmaneid ei polkat vehitud jms. Erilise aupaklikkuse osaliseks said muidugi ka mujalt alevikku toodud noorikud. Erandi moodustasime muidugi meie, koolilapsed. Oleks see olnud ju ennekuulmatu, kui mõni poisihakatis jätkuks vanemale inimesele «proua» või «härra» ütlema. Tõsi, pärast 1917. a. püüdis vallavalitsus eesti rahva enesetunnet turgutada ja võttis oma raamatutes kasutusele sõnad «isand» ja «emand».

See keelepruuk kadus üsna pea ja aleviku inimesed jäid ikkagi aegade jooksul sissejuurdunud sina peale. Lähemaid või pealiskaudsemaid tutvusi, ehk vähemalt läbikäimist oli Jaan Rütmanil ümbruskonna inimestega 10–15 km kaugusele ulatuvas ringkonnas. Selles piirkonnas olid inimesed üht- või teistpidi seotud Rapla tarvitajate ühisusega. Kes neist oli alevikus asuva peakaupluse või Rapla ja Hagudi jaama juures, Kehtnas, Raikkülas, Järvakandis ja mujalgi asuva harukaupluse liige, kes talupidajatest viis oma karja piima Rapla jaama juures asuvasse meiereisse või puhastasid peakaupluse hoovis asuvas seemnevilja sorteerimispunktis oma põllusaaki. Magusa armastajad said peahoones asuvast kohvikust osta ühisuse hoovis asuvas kondiitritsehhis valmistatud, värskelt lõhnavaid saiut, kukleid, kooke jm. Ka ümbruskonna erakaupmehed muretsesid Rapla jaama juures asuvast ühisuse 1930

pange mahutavast petroolitsisternist oma klientide jaoks silmavalgust või mootorikütust. Pealegi oli inimestel kasulik ühisuse liikmetena teha ostusid ainult oma kauplustest ja saada aasta jooksul tehtud läbimüügi pealt dividende. Ka Esimese ilmasõjaaegsetest nn. suhkru- ja soolaliikmetest, kes olid ühisusega liitunud kitsaste olude tõttu ja lootuses selle kaudu saada vajalikke defitsiitseid toiduaineid, olid aegade jooksul saanud veendunud ühistegelased.

Eriti rahvarikkad olid alevikus neljapäevad. Juba sajandi algusest peale peeti sel päeval Raplas turgu. Aastate jooksul oli kohalik turg kasvanud maakonna üheks suuremaks. Mitte ainult ümbruskonna, vaid ka kaugemate paikade, nagu Varbola, Hageri, Märjamaa, Velise ja isegi Pärnu-Jaagupi inimesed sättisid oma Raplas käimised just neljapäevastele päevadele. Siis olid tarvitajate ühisuse hoovitaguse turuplatsi lasilad, aga ka ühisuse, apteegi, Niimanni talurahvapoe esised lasipuud hobuseid täis. Hobuseid võis näha seismas ja tüdimusest tänavakive kabjaraudadega pekstes peremehi ootamas ka monopolipoe nurga taga või Kulli restorani ees. Jalgrattavargaid ei peljatud ja sõiduriist asus täpselt samas kohas seina ääres või posti najal, kuhu see enne asjaajamisele minekut oli jäetud. Ega sel päeval mallanud tarvitajate ühisuse äri juhtki kantseleis oma töölaua taga paberitesse süüvida. Tavaliselt põikas ta läbi kantselei kõrval asuvatest müügisaalidest, nägemaks, kuidas müüjad selles rahvamurrus toime tulevad. Veendunud, et kõik on korras, viis tee müügisaali taga asuvasse aita. Seal oli neljapäeviti abiks Mulla talu peremees Jaan Roosimannus Valtust, kes andis talumeestele välja petrooli, soola, rauakaupa ja muud, mida müügisaalidesse ei sobinud viia. Üle vaatamata ei jätnud ta ka õue peale ehitatud hoonet, mille keldris, eraldi asuvates ruumides kaubeldi õlide ja heeringatega. Keldri peal oli jõusöötade panipaik ja pööningul põllutööriistade hoidla. Kuigi turu paiksete müügiputkade pidajatega olid rendilepingud aasta peale sõlmitud ja turukubjas hoolitses selle eest, et juhumüüjad oma kauplemiskoha eest piletid lunastaks, ei jätnud J. Rütman tavaliselt ka turuplatsil käimata. Mida seal küll ei pakutud: talumehed müüsid oma vankritelt põllu- ja loomakasvatussaaduste ülejääke, samuti aedvilja ja marjaaedadest kogutut. Alevirahvas ja käsitöölised müüsid laudadelt, käest või maas olevatelt alustelt oma käsitöid: heegeldatud linikuid, kootud mütse, salle, käpikuid, sukke-sokke. Aga ei puudunud ka kirved, vikatid, hobuserauad, valjad, vankrirattad ja muud. Peaaegu ühelgi neljapäeval ei puudunud turuplatsilt ka «magusapoisiks» kutsutud noormehe hõiked: «Oi-oi-oi, kui hea saapamääre, hoiab vee saapast kolm tolli eemal» või ka vastupidi.

Saapamääret pakkus ta rinnal kantavalt laualt. Althõlma aga keelatud sahariini. Siinses rahvasaginas võis Jaan Rütman nii mõnegi talle vajaliku inimesega kohe käigupealt kokku leppida või paluda sel mõnel lähemal päeval oma juurest kontorist läbi astuda ja kokkulepe nagu kord ja kohus vormistada. Kõrvalepõikena olgu öeldud, et isegi meile Harjumaa Progümnaasiumi poistele ei pidanud J. Rütman paljuks mõnd sõbralikku sõna ütelda või ka mõne «mehe» tootsilikku temperamenti vanema inimese õpetliku märkusega maha jahutada. Ma ei usu, et ta meid juba siis inimestena arvestas ainult sellepärast, et olime tema laste klassi- ja koolikaaslased, vaid sellepärast, et tema loomus oli selline – lastesõbralik. Aga võib-olla pidas ta juba siis silma peal, kellest peatselt kooli lõpetavaist noortest võiks saada ärisse haritud müüjaõpilasi-praktikante. Küllap see nii oligi, sest mitmetest Harjumaa progümnaasiumi esimese lennu lõpetajatest, nagu Meeta (Säärekõnnu), Helju (Hergauk), Lilli (Villandi) ja Arvi (Kalde) hakkasid varsti pärast lõputunnistuse kättesaamist seisma peakaupluse lettide taga. Mõni aeg hiljem liitus nendega ka Vaike (Tallenhof). Lilli Villandi, hilisema nimega Eggert, kes sidus oma elu tervelt 36 aastaks Rapla tarvitajate ühisuse järgse kaubandusettevõttega, ütleb, et tema elu ilusamad ja huvitavamad ajad olid seotud just nende aastatega, mil ärijuhiks oli Jaan Rütman. Saanud just temalt esimesed õpetussõnad nii kaubanduse kui ka ühistegevuse alal ning neid ise ellu viies sai temast 21 aastaks Purkus asuva Järvakandi harukaupluse juhataja. Uurides Rapla tarvitajate ühisuse eelkäijana 1904. a. tegevust alustanud Rapla Ostu-Ühisuse ajalugu nähtub, et selle töös oli esialgu mitmeid tagasilööke: küll esines murdvargusi, kaupade kõrvaldamist, mõned omakasupüüdlikud ärijuhid tekitasid suuri puudujääke ja ühisuse liikmete arvelt röövitud varaga avasid alevikku oma erakauplusi. Nii mõnigi kord oli hädaohus ühisuse edasine saatus ja liikmeid ähvardas (rääkimata dividendidest) isegi oma osamaksudest ilmajäämine. Tagasilöökidega võideldes hingitses ühisus kuni 1918, mil valiti uude teotahtelisse juhatusse ärksamad ja võimekad ühistegelased ja 1919 juunis ärijuhiks kohapeal hästi tuntud seltskonnaga ühistegelane Jaan Rütman. Leidsin oma paberite hulgast perfokaardi, millel väljakirjutused kunagi Eesti Kirjanduse Seltsi poolt 1937 Tartus välja antud teosest «Eesti avalikud tegelased. Eluloolised andmed». Kirjapanekus iseloomustatakse küllaltki üksikasjalikult Rapla tarvitajate ühisuse ärijuhi tegevust. Toon selle ära sõna-sõnalt: «Rütman, Jaan, ärimees ja ühistegelane, sünd. 30. VII 1885 Rapla v. Harjumaal, vanemad talupidajad: Juhan R. ja Leenu (Aud), abielus Marie Raadikuga 1920. a-st. Õppis Valtu algkoolis Rapla v. 1895–98, hiljemini täiendas end iseõppimise teel ja kursustel. M. Rütmani õllelao ja limonaaditehase

ärijuht Raplas 1902–1907 ja 1909–1914; Rapla Kaubatarvitajate Ühisuse juhatuse liige 1914. a-st; Vene Sõjaväes 1914 –17; Rapla Tarvitajate Ühisuse ärijuht 1918. a-st; Rapla Hariduse Seltsi juhatuse liige 1917. a-st; selle esimees 1919–22, 1924, 1928 ja 1930; Tallinna Majanduse Ühisuse Nõukogu liige 1930. a-st; Eesti Tarvitajate Keskühisuse (ETK) nõukogu liige 1931. a-st; teotsenud Rapla Tuletõrje Seltsis 1902. a-st; Rapla Ühispangas 1924. a-st; Rapla Põllumeeste Selts 1922. a-st; Eesti Rahvapangas ja Eesti Ühistegelises Liidus 1929. a-st, jm, alaline asukoht Rapla.»

Enam teavet Jaan Rütmani osast Rapla tarvitajate ühisuse tõusuteel saab, kui heita pilk ühisuse «25. aasta juubeli albumi 1904 –1929» lehekülgedele. Selleski on ära toodud esimese veerandsaja aastate kogemuste ja oskuste puudustest vajakajäämistest põhjused ning järgnevate aastate edasimineku tulemused. Eriti ilmekalt paistab edasimineku, kui võrrelda esimese 15 aasta ja järgmise 10 aasta töötulemusi. 1918 oli ühisusel liikmeid 85, 1928 aga juba 582. Muus osas on andmete võrdlemine mõnevõrra raskem, sest 1918 tulemused on albumis toodud rublades, 1928 omad aga kroonides. Siiski võimaldab ehk mõningat võrdlemist läbimüük: 1918 oli see 321 497,86 rubla, 1928 aga 485 025,97 krooni. Ometi nähtub teistestki esitatud arvudest, et edasimineku oli nii suur, et juba 1922. aastast võis ühisus ette võtta suuri ehitustöid. Esmalt ehitati peakaupluse juurde uued aidad, pesuköök ja tol ajal veel nii tarvilik hobusetall. 1924 valmis Rapla jaama juures kahekordses tellistest hoones harukauplus nr. 1 ja keskladu rongiga Rapla raudteejaama saabuvate raskete kaupade jaoks. Järgmisel aastal avati Hagudi jaama juures harukaupluse nr. 2 hoone. 1926 saab valmis peakaupluse juures kahekorruseline hoone põllutööriistade, jõusöötade ja keldris õlide ning heeringate panipaiga jaoks. 1928 alustas peakaupluse luures tööd kahe puhastusmasinaga seemnevilja sorteerimise punkt. 1929 avati Keava jaama juures harukauplus nr. 3 ja omandati Koikse jaama juurde ehituskruunt harukaupluse nr. 4 jaoks. Edasi on märges, et eriti turupäevadel tõusis peakaupluse läbimüük üle 500 000 sendi ja koos harukauplustega seemnevilja puhastamise hooajal ligi miljoni sendini päevas. 25 tegevusaasta kokkuvõtte kohta on öeldud, et «... läbimüük on tõusnud, ülejääk tundub suurenenud, ühes sellega suurenenud ka omakapitalid, mis võimaldavad juhatusele ikka rohkem puhta raha eest osta ja kogu ühisust kindlamalt tulevikku vaadata». 31. dets. 1928 äriseisu kohta on kirjas, et «Rapla tarvituseühisusel on kinnisvara kr. 51743,41, vallasvara kr. 6 350,99, tagavara kapitali kr. 13 708,02, ehituskapitali kr. 7 273,54 ja bilansi

aktiva-passiva tasakaalus kr. 174 424,05». Albumis ära toodud Eesti Ühistegelise Liidu juhataja K. Korneli, E. T. K. juhataja J. Kukke ja Kuusiku Katsejaama juhataja A. Käsebieri artiklitest nähtub, et nad peavad kindlalt түsedate töömeeste tõsise töö eesotsas ikka Jaan Rütmani, kes on Rapla tarvitajate ühisuse kindlale alusele rajanud ja teinud Rapla ümbruskonna majanduselu keskkohaks. Enam ei olnud siin hinnategijaiks mitte erakaupmehed, vaid vaba võistlus erakaupmehe ja ühissettevõtte vahel. Ühiskauplused tegutsesid erakaupmeeste hindade suvalise kõrgendamise pidurdajana. Albumis võtab sõna ka J. Rütman ise, meenutamaks sajandi alguses Rapla seltsielule ja ühistegevusele aluse pannud Joosep Maksimi keerulist ja kurba eluteed artiklis «Mälestusi tublist teerajajast». Tuleb tähendada, et ühisuse majanduslik olukord oli niivõrd kindel, et varujad-ettevõtted andsid kaupa võlgu *en gros* kautsjoni peale. Seda näitab ka 1928. a. 31. dets, äriseisu aktivasse märgitud kaubavõla suurus 32 187,01 krooni. Edasise kohta ei õnnestunud mul Rapla tarvitajate ühisuse ega Jaan Rütmani kohta kirjalikke andmeid leida, kuid tean, et ühisuse käekäik kulges pideva tõusu teed. 1940 teenindasid ümbruskonna elanikke kümme ühisuse kauplust ja ettevõtet.

Rapla tarvitajate ühisuse peakaupluse esisel oli alati lasila külge seotud hobuseid. Kõrval apteeker R. Veinbergi maja, kus asus Raudsepa saapakauplus.

Kodumajanduse kursused Rapla haridusseltsi majas 1924–25, mille korraldas tarvitajate ühisus oma liikmeskonna naisperele. Pildil keskel istub Jaan Rütman. Fotod H. Toomtalu eraarhiivist

Mõni aeg tagasi nägin «Eesti Kultuurfilmi» 1934 vändatud filmi Rapla tarvitajate ühisuse 30. aastapäeva tähistamisest. Ilusal suvisel päeval kujunes see üritus ümbruskonna üheks suuremaks ja tähelepanuväärsemaks kultuurisündmuseks. Pikk kohalike organisatsioonide rivi kulges puhkpilliorkestri mürtsudes Vabadussõjas langenute mälestusmärgi juurest läbi aleviku haridusseltsi maja tagusele lauluväljakule: peeti pidukõnesid, toodi tervitusi, mälestati ühisuse asutajaliikmeid, õnnitleti Rapla silmapaistvaid ühistegelasi. Kohalikke ühendkoore ja Tallinna Ühistegelaste Klubi segakoore juhatasid külaliskoorijuhi kõrval ka ümbruskonna koolide juhatajad. Tuntud solistid esitasid hulga soololaule. Samas peeti ka mitmesuguseid võistlusi, korraldati mängu ja muid lõbustati. Õhtul toimus ühistegelaste pidulik koosviibimine. (Esimese meenutusteloo lõpp)